

2° Saati söylerken (filân saatten) şu kadar dakika [1] eksik «moins tant de minutos» demek için.

**MI.:** *beş-e on kaç-a* (veya *kaç-arak*) «à cinq heures moins dix».

Şuna dikkat edilmeli ki [fransızca kelime kelime «dix (minutes) restant à cinq (heures)» demek olan] bu ifade de *kaç-a* uluğunun (§ 1333 deki) kaideye muhalif olarak kendine mahsus bir faili vardır.

16. *g'eç-e g'eç-mek* «passer» fiilinden ki, şuralarda görülür:

1° (Osmanlıca'da *bir bir-in-den g'eç-e* «communiquant» ifadesinde:

**MI.:** *bir bir-in-den g'eç-e zer-ender-zer divan-hâne-leri ve oda-ları* A.U.E *Meh. Efendi sefâretnâmesi (Rel.) s. 31; Julien Galland tercümesi s. 94.*

2° Saati söylerken dakikaların [2] sayısı bildirildiği zaman.

**MI.:** *beş-i on g'eç-e* (veya: *g'eç-erek*) «à cinq (heures) dix». *kaç-a* için verilen mutalaalar aynıyle buna da şamildir [3].

17. *rast g'el-e, rast g'elmek* «rencontrer» mastarından ki bu, rastlayarak, tesadüfen «de rencontre» ve olur olmaz, ilk karşımıza çıkan «le premier venu» manasındadır [4].

18. *g'ötür-ü* (eski Osmanlıca'da: *گوتور*) *g'ötür-mek* «emporter» fiilinden zarf ve sıfat olarak, «en gros, à forfait» manasıyla kullanılır. Mk. Kazan tatarcası: *گوتار* [5].

[1] Yalnız dakika değil, (çeyrek) de kullanılır:

*beş-e çeyrek kaç-a*. A.U.E

[2] *geç-e* kelimesi de *kaç-a* gibidir:

*beş-i çeyrek geç-e*. A.U.E

*kaç-a* ve *g'eç-e* kelimeleri zarf, muzafunileyh (ve muzafı kaldırılmış muzafünileyh) olarak kullanılabilir:

Zarf): *beş-e çeyrek kaç-a gel; tiren beş-i on geç-e kaç-k-dı;*

Muzafunileyh): *beş-e çeyrek kaç-a tiren-i-ile geldi; altı-yı on geç-e vapur-ı-ile gid-ecek;*

Böyle hallerde (geç-e, kaç-a) muzafünileyhleri kaldırılmakla da kullanılır.

*beş-e çeyrek tiren-i-ile gel-di; altı-ya on vapur-ı-ile gid-ecek;*

(Muzafı kaldırılmış muzafünileyh olarak) *beş-e çeyrek kaç-a ile gel-di; altı-yı on geç-e ile gidecek;*

Böyle yerlerde *kaç-a* ve *geç-e* düşürülerek onlardan evvel gelen isimler muzafı kaldırılmış muzafünileyh rolünde bulunurlar.

*beş-e çeyrek-le gel-di; altı-yı on-la gid-ecek...* A.U.E

[3] Altayca'da (aynı kökten bir sebepli olan) *keç-ir-e* fiili «(düz bir mania, bir ırmak vs. den ötede «au delà» manasındadır». Mk. *ay-ır-a* (yüksek bir maniadan) ötede, «au delà» ... J.D.

[4] Misâl: *öyle rast gele adamlarla dostluk kurulmaz* (sıfat), *insan sözlerini tartmalı, rastgele söylememelidir* (zarf). A.U.E

[5] Misâl: *bazan götürü pazarlıkla hâlden ucuz zerzevat alanları görürdüm* (sıfat); *bütün bu gördüğün takımları götürü aldım* (zarf). A.U.E

19. *g'ör-e* (veya *g'ör-ü*) *gör-mek*: «voir» fiilinden ki, şu tabirlerde görülür:

*g'öz g'öre* «de visu» (Mk. aynı manada *رای‌ال‌مین rey-el-'ayn*);

*üst-ün kör-ü* [1] «à première vue, à regarder superficiellement». *g'ör-e* kelimesi ilgisiz olarak kullanılır (bk. § 908) [2].

İHTAR. — Aşağıdaki ifadelerin de eski ulaklar olması muhtemeldir:

*ayrı* «de travers, tordu» *ay-ir-mek* fiilindeki manadaşı *büg-rü*dür, *bäk-ür-mek* *büg-ür-mek* fiilinden;

*daği* ve *dağa* «aussi» (çağ. *داهی*, *داهی*, vs.) [3].

*ayrı* (eski osmanlıca: *آیر*) *ayrı* [4] 1° «séparément, séparé»; 2° autre» ki, aslı *ay-ır-ı* (mk. § 121), *ay-ır-mak* fiilinden, Mk. *ayra* «séparément» Kazan). Eski osmanlıca'da (aynı kökten) bir *ayrak* sıfatı da var ki bu, *ayrı* kelimesinin menşei diye sayılabilir; fakat bu sıfat yalnız «başka» manasındadır. yine mk. *ayr-ı-sız seç-i-siz* veya *ayr-ı seç-i-si ol-ma-gan* «tout pareil; sans différence» ifadesini (*seç-i*, *seç-mek* «choisir» fiilinden);

*ön-ür-d-ü* (§ 910), (eski osmanlıca'da *ön-ür-t-mek* «précéder, devancer» fiilinden.

Ml.: *ilerü g'eç-en ümmet-ler-den siz ön-ür-d-ün sâlih 'amel-ler işle-mäk-le* A.U.E «dépassez les anciennes nations par vos belles actions» (1426 yılı yazmaları, yap. 96 v°). [5].

Yine mk. *doğru* hakkında, s. 617, haşiye. Bir de mk. *tägür-ü*, s. 614. Eski osmanlıca'da *koş-a*, beraber «ensemble» manasındadır (VAMBERY, *Alt. Osm.* 192; okuyunuz: *koş-mak* «atteler, joindre» fiilinden). Mk. Uranha'ca *kaç-a* ve Altayca *koj-o* «ensemble» [6].

[1] Müellif bunu yanlış olarak *gör-e* suretinde kaydediyor. Halbuki bu, lehçemizde eski *kör-mek* mastarından *k'* li olarak yaşayan tek kelimedir. «Üstten (satıştan) görerek» manasıyla. A.U.E

[2] Çağatayca'da *gör-e* kelimesi yanında bir de aynı manada üş *bak-a* (*bak-mak* «regarder» fiili vardır; *göre*, alelade bir ulak rolündedir:

Şu aşağı misâlde:

*an-ı kör-ä melik Dogär kaş-dı hayran* A.U.E «le voyant Malik Dougar demeura tout surpris» (HOUTSMA, Z. D. M. G., C. 43, s. 82, 1233 selçuk metni);

*mertebe-si nisbet-i-ga bak-a* A.U.E «selen son rang» (NEVAİ, *Muh. Lug.*, s. 2). J. D.

*göre* kelimesi tavla oyununda *gel-e* gibi sıfat (ve mevsufu yerinde bir sıfat = isim); olarak da kullanılır.

*göre* (= *gele*) *bir zar attım; oyunda benim şansım yok; hep göre (gele) atarım; oyunda onun göre (gele) si çoktur*, vs. A.U.E

[3] Aslı *tağ-mak* fiilinden *tağ-ı* (=takılarak, zeyil olarak); ykl. takım taklavat. A.U.E

[4] Anadolu'da lehçe sözü olarak aktarışlı «méthathèse» *ayrı*. J. D.

[5] Müellif asıl olan *önürdi* kelimesine değil, yine aynı kökten türemiş olan bir siygasına misâl veriyor. A.U.E

[6] *ilerü* (ileri) kelimesi burada gösterilmemiştir. Bu: *il-gärü* (ve belki aslı *ilk-gärü* «önce doğru» menşeli olsa gerek. Köke katılan ve shenge göre değişen kısım ise *-karu*



*inci) diyū istima' it-dügümüzü re'y-el-'agn müşāhede eyle-dük* A.U.E (Meh. Ef. sefāretnāmesi, s. 40, *Relat. de Meh. Ef. Julien Galland tercümesi* s. 120) «Je vis (nous vîmes) de mes (nos) propres yeux que j'avais (nous avons) entendu dire qu'on appelait perle roulante».

Dolaysız sözün gerçekten zikredilmiş olması zaruri değildir, zihnen söylenmiş olması yeter.

**MI.:** نه حقه نم ماندهی سوردك كوتردكده آقشامه قدر آرمه چئم ديه طابانلری پاتلاقمه سبب اولدك  
*ne haqq-la ben-im manda-yı sür-dü-ñ göt-ür-dü-ñde akşam-a kadar ara-yacağ-ım di-ye taban-ı-ar-ım-ı patla-t-mağ-a sebeb ol-du-ñ* (*Letū'if-i Nasr-ed-din Hoca*) «de quel droit as-tu emmené mon buffle et m'as-tu obligé, à force de chercher (keli. keli: «en me disant: je chercherai», à mettre en pièces mes semelles?»;

*Hiç umud et-me-z-ler i-di ki Tahmas Kulu ol, dar yer-den g'el-ecek de-yi* (TANBOURI AROUTINE, s. 27) «(Nādir-Chah) ils ne s'attendaient pas à ce que Tahmasp quoli klan (Nadir - Chah) pût venir par une passe aussi étroite».

Böylece söylenmeyip takdir edilen dolaysız söz gerek bir gayeyi, kast ve niyeti ve gerek bir tasdiki ifade edebilir. Ve bundan da *deye* nin göyle kavramları olması ihtimali doğmuş olur.

1° ... mek gayesiyle, ... mek üzere .... .. için «afin que ...., afin de ...., pour ...».

**MI.:** چون بویله قوشهق کیدیورسک؟- وایوره یتشهیم ديه  
*niçin böyle koş-arak gid-iyor-sun?* - *vapur-a yet-iş-eyim di-ye.* «pourquoi cours-tu ainsi? - pour ne pas manquer le bateau» (mot à mot: «disant que je ne manque pas le bateau»).

2.... bahanesiyle (vesilesiyle) «sous prétexte que ...»

**MI.:** بن امكدارم ديه كوشدهه اوتوروب هيچ ير ايش كورمك ايشتميور  
*ben emekdar-ım di-ye köşe-de otur-up hiç bir iş gör-mek iste-me-yor* (SAMI BEY) «sous prétexte qu'il est un vieux serviteur, il reste assis dans un coin et ne veut rien faire»;

بريشك انسان بويندن يوكسك يرده بچرهسى اولويده اجهالك اردبان وضعيله قوموشونك مفر اسوان  
*bir-in-in insan boy-un-dan yüksek yer-de pencere-si ol-up-da ihtimal-ki merdiven (nerdüban yerine) vaz'-ı ile komşu-san-uñ maqarr-ı nisvan ol-an maqall-in-e nazar eyle-r de-yi komşu-su ol pencere-yi sedd et-dir-e-me-z* (Osmanlı, medeni kanunundan alınma) «(si) quelqu'un possède une fenêtre à une hauteur supérieure à la taille d' (un) homme son voisin ne peut la faire aveugler sous prétexte qu'il pourrait, en apposant (une) échelle, avoir vue sur (un) local [de son voisin], réservé aux femmes» [1].

[1] Madrya nüt olan bu hususi tarzlar yalnız *deyi* kelimesine mahsus olmayıp aynı fi'-lin başka siy'galatında da bunlara rastlanır; ve bunlar şu kelimelerden de ibaret olabilir:

1° *der-ken* suretindeki (bk. § 1359) mürekkep ulakdan,

2° *de-yerek* suretindeki ulakdan,

**MI.** اولکیجه چکجه سفیر نفاستده بیتوت و آندن ملوری وچورلو وپای عشیق دهرک ادنهه عزمت  
*ol-gice Çekmece-i sagir kazā-sın-da beytütet ve an-dan Siliori ve Çorlu ve Babū-yl-'atık di-yerek Edirne-ye 'azimet (et-di-k)* A.U.E (*Fransa Sefāret-nāme-si*, s. 5) «cette nuit-là nous couchâmes dans le Kaza de Kutchuk

1340. Ve nihayet bu *deyi* edatı, bir dolaysız söze az çok uzaktan mal edilebilecek olan her şeyi, yani başka yerden nakil suretiyle alınan sözleri, sesadları, hususi isimlemeleri veya tarifleri o söz içine almağa yarar (hatırlardadır ki *de-mek* kelimesi isimlemek «nommer» manasını da bildirir).

**Ml.:** *F(i) reng-ler-de* «doğ g'ebe kalmış bir fâre doğ-ur-muş» *di-ye bir darb-ı-mesal var-dir* «chez les Européens existe un proverbe disant: la montagne a accouché d'une souris»;

*de-yi insan-ın hatū-sın-ı yüz-ün-e var-ur* (HUS. RAHMI, *Motres*, s. 55) «il a vite fait (mot à mot: en disant *şıp*, onomatopé de la vitesse) [1] de vous reprocher une faute»;

*köpek hırrr di-ye sal-dır-dı* (*Letâ'if-i Nasr-ed-din Hoca*) «le chien se jeta en grognant» (mot à mot: en disant *hırr*);

*«yüz sene muhârebe-si» di-ye târih-de şühret bul-an muhârebe* «la guerre devenue célèbre dans l'histoire sous le nom de guerre de Cent ans»;

*ilm-i sarf de-nir* «on donne le nom de grammaire à la science qui montre les règles nécessaires pour lire et écrire correctement une langue».

[1] *şıp* kelimesi esasen bir sesad olmayıp *çabucak* manasında bir kelimedir. *çab-ak* kelimesinin kökü de bunun bir çeşidindedir. Lehçemizde *şıp sevdi* = hemen, *çabucak sevdi* (seven)... *şıp-ın*: *hemen, çabak* A.U.E

-Tchekmedjeh et de là nous partîmes pour Andrinople via Silivri, Tchorlou et Eski-Baba». (Baba eski, olacak. A.U.E)

3° *de-me-mek* «ne pas dire» menfi fi'linin emir siygası ki, bir memnûluk bildirir (bu memnûluk ile yalnız vaki olan fiil değil, fi'lin *kast ve niyeti* yasak edilir).

**Ml.:** *sakın bał-dan yi-ye-yim de-me* (FAIK REŞAD, *Küll. Let.*, s. 560; *mk. Aynı yer*, s. 591 ve 627) «ne t'avise pas de manger de ce miel»).

Aynı *de-me-mek* fi'liyle beraber bir muhayyerlik manası getirildiği zaman bu, hemen hemen fransızca'nın «indifféremment» zarfına muadil olur.

**Ml.:** *dē-me kış yaz; durma hemen oğu yaz* (*Atasözü*) «que ce soit hiver ou été; travaille sans arrêt (mot à mot: «ne dis pas» hiver (ou) été, ne t'arrête pas, lis et écris toujours»);

*g'enç ihtiyar de-me-yip hep(i)sin-i sevķ et-miş-ler* «on les a tous fait partir (comme soldats) jeunes ou vieux, indifféremment»;

آتش ... سلطان سليم صمقنه طولاً و عرضاً يوردي يوب بيت فقير وسراى امير دي يوب ... منازل  
ates ... *Sultan Selim semt-in-e tūlen ve arzan yörü-yüp beyt-i fakir ve sarāy-ı emir de-me-yip... menāzil-i ihrak oł-du* (NALMĀ, III, s. 167)  
«le feu s'étendant au quartier de (la mosquée) Sultan Selim, les maisons, celles des pauvres comme celles des grands, furent (toutes) brûlées». J. D.  
[Keli keli: ... sans menager les maisons des grands aussi bien que celles des pauvres, les alentours de ... furent (toutes) brûlées] A.U.E

İHTAR. — Orkhon kitabelerinde aynı ulak *n* li (-*gin*) le uzantılı *tā-gin* şekliyle bulunmaktadır (RADLOFF, *Die Alt Insch*, II, 125) [1]. Bunun § 1342 de kayd edilene benzer, bir uzantı nevinden olması mümkündür. Yine mk. -*i* li ve -*in* li türemeler (§ 869) arasında bir muvaziligi: (*diz-i* ve *diz-in*; *ko-yu* ve *ko-y-un*; *do-l-u* ve *do-lun(ay)* gibi misallerdekini —A.U.E) [2].

*n* sesi bir çok lehçelerde yaşayup durmaktadır.

Ml.: *Dakyanus-nı körent dän bu üçülän Kara-xoca-ga bar-dı* (Yedi Uyurlar s. 227; Çin Türkistan'ında) Dakyanusu görelim de-yin her üçü birlikte (olarak) Kara-Hoca'ya gitti A.U.E «tous les trois allèrent à Kara-Khodja pour voir (mot à mot: «disant: que nous allons voir) Dioclétien».

بر ايلاک يولدان باشقا آرواد آلاسون دین (آی) قاتاروب کتورتدی  
A.U.E) *yoğ-dan başka arvad (avrat, kadın) ağ-ma-san de-yin?* [an-i] *ka-y-t-ar-up (geri çevirip) get-ür-t-me-di-mi?* A.U.E (FETH. AH., s. 38)  
«enc(l')n t-elle pas fait revenir d'une distance d'un an (de voyage) pour qu'il ne prenne pas une autre femme?».

Yakutça'da *de-mek* manasına *diä-* fi'lerinden *diä-n* vardır (bk. BÖHTLINGK, II, s. 116, b ve aşağısı, ve PEKARSKI *Dict.* s. 695).

Mk. *dahi, daha* «encore» (19. göre'den sonrakı ihtar) manadağı olan *dağın* çeklini; (RADLOFF, *Cod. com.* s. 57; RADLOFF, *Dict.* III, 1614; *Bibl. nat.*, ermenice yazmalar. 194, yaprak 12 ve 56 v°).

*tāgi* yerindeki *değın* için ise, bk. § 904 sonlarına doğru

Mk. *dira* (yaprak 14, I. 11, 25; I. 17, vs.) nin, ve *digin* (yaprak 13, I. 19) kelmesinin manadağı olan yukarıda aynı manadaki *dirin* (*Bibl. nat.* ermenice yazmalar, 194, yaprak 14, I, 14; yaprak 12).

1341. Ve nihayet hususî mahiyetli, az miktarda bir sıra zarflık tabirler vardırki, bunlarda (*g*)e li bir ulağın ardınca (§ 1063 2° deki kaideye aykırı olarak) dolaysız mefuli bulunur; ve umumiyetle böylesi چاق çal-mağ «frapper» fi'lerinden bir ulakla olur.

O tabirler şunlardan ibarettir:

(قیرباچ) [3] چاله قامچی *çal-a kamçı* (veya kırbaç) «à coup de fouet»;

[1] Bu *tā-gin* değil *tī-gin* dir. A.U.E :

Insch. de l' Orkhon IE 11:

Н9ГН >>АJ>D ) >>>D Н9ГН >>Н\* J>D Н>D ) >>>D RYNH

NIYIT NUÇLOB NUDUB NIYIT NUZAMLOB KOY NUOUB KRÜT

diye(rekten) olsun millet diye(rekten) olmasın yok millet(i) Türk

[2] Bizce uzantı denilen şeyi yapan bu *n*, isimlere de aletlik manasıyla katılan (*ki-ş-in, dönüş-ün* deki gibi) bir *n* dir ki bu, fiilde haliye siygasını kuvvetlendiriyor: *tī-gin* = diyerek(den). Sonra (*alub, gelüb*) gibilerinde de gelen yine budur. (*alū-ban, geli-ben* = alarak(dan), gelerek(den) gibi. A.U.E

[3] Mk. bu tabirin manadağı olan *vira kamçı* ifadesi.. *vira* kelimesi italyanca aslından bir bahriye tabiridir; bu *vira* ve bir de *mayna* kelimeleri vinç makinesi manevresinde emir için kullanılır. J. D.

Bu iki tabirden birincisi italyanca'da (çevir) manasında (bk. italyanca «virare»), ikin-

چاڭ-ا کılıç «à coup de sabre» ;

چاڭ-ا کۆرک «à toutes rames» [1].

Mk. Şu aşağıdaki ifadeyi :

سویقده قیلیچ (imlası böyledir) *sıyır-a kılıç* «tirant le sabre : le sabre nu à la main (Bibl. nat., yazmalar S. T. 486, yap, 112) ; *sıyır-mak* «frotter avec violence, arracher, dégainer». (S. T. 535, yazmasında yap. 56 aynı ibarede [2] سل سيف اولوب (*sell-i seyf-ol-up*, yani kılıç sıyırılmış olup A.U.E) ifadesi kullanılmaktadır.

İHTAR. — Bu gibi ifadelerde *çal-a* yerine bazan *çal* emir siygası kullanılıyor. (mk. § 1336, haşiye 1)

*çal çene* «en bavardant» ; [3].

*çal yıka et-mek* (birinin) yakasına yapışmak A.U.E «saisir au collet».

1342. *Öteki türk dillerinde bana uygun olan ulak* - Şu mütalea ettiğimiz *-(y)e* veya *-(y)i* lâhikasındaki aşınık «intercalaire» *(y)* yi alan biricik diller, alt lehçeleriyle birlikte osmanlıca, azerce, kısmen orhon kitabeleri türkçesi ve uygurca, çağatayca denilen edebî dillerdir [4]. Bütün öteki türk lehçelerinde bu lâhikadaki *ä* veya *i* vokali kararsızdır (§ 182) ; fakat (vokalle nihayetlenmiş bir tabandan sonra) bu, sadece sona katılmış bir *n* ile görünmektedir. Bundan da bu sınılam «morphème» ın şöyle bir becayısı «mutation» oluyor :

Konsonlardan sonra *ä* veya *i* × vokalden sonra *y*.

Bu becayiş (§ 182, § 183 de) kabul ettiğimiz itibarı tarzlara göre şöyle bir şemada hülâsa edilebilir.

- [ä](y) veya - [i](y)

ki, bu şema da şöyle birleştirilebilir : - [a](y).

Bu lâhikanın muhtelif kullanışları osmanlıca'daki muadillerinin aynıdır. Ve şöyle rollerde bulunabilir.

1° *Mustakıl ulak* (mk. § 1337).

Ml. : آنى تىلاى اول چاڭ باشىڭ كىلىپ *an-ı til-ä-y ol, çah baş-ı-ga kil-ip* A.U.E (NEVAİ,

[1] Bu misaller arasına *çal-a kalem* «en écrivant sans relâche» de girmeli idi. A.U.E.

[2] *ketimesi اولوب* *ایدوب id-üp* yerine kullanılmış. A.U.E.

[3] Buradaki *çal* kelimesi, *çal-arak* manasında bir haliye değildir. *çal-çene çene çalan*, *geveze* manasında mürekkep bir isimdir ; ohalde müellifin, «en bavardant» diye tercümesi doğru olmaz. Birde, bütün bu *çal-a*, *sıyır-a*, *ver-e* gibi haliye ulaklarını mefullerinden evvel getirerek çevrik bir şekilde kullanıyorlar. A.U.E.

[4] Katarof'un (s. 598 ve aşağısı) verdiği lâhikalar cedveline göre, burada gagavuz ve Mariyupol lehçelerinin adları da zikredilebilir. J. D.

cisi hiç birşey (yapma, dur) manasında (bk. italyanca : *mainò*) dur.

Halbuki *دیره قامچی* daki *vere*, italyanca *vir-a* değil, *vererek* manasındaki türkçe *vir-e*, *ver-e* dir. Vermek mastarından olan bu *vere*, «administer» manasıyla (sopa) çekmek gibi *vura* yerinde kullanılır : *hırsıza verdiler sopayı*, *verdiler yumruğu*, *tokadı*, *verdiler tekmeyi*. Bu manada *ver etmek* te kullanılır : *hırsıza ver ettiler sopayı*. vs. Mk, *çal yıka etmek* (yaka[sını] çal etmek = yakasına el çalmak?) A.U.E.

*Tar. M. Acem, s. 63*) «en le poursuivant (asıl: *tılū-y* = dileyerek, arayarak «en le recherchant») il arrive près de ce fleuve» [1];

*اورشماي ur-uş-ma-y* vuruşmayarak «sans combattre (*Agıs eser, s. 52*)»;

*اگر بارماي يورتدا تورساك eger bar-ma-y yurt-da tur-sak* eğer gitmeyerek (varmayarak) yurtda dursak A.U.E (*Eb-ül-gāzi, s. 20*) «si sans bouger (*bar-ma-y*) d'ici nous restons dans le pays».

Mk. Osmanlıca *\*i-meğ* mastarının muadili olan (altayca) güdük cevheri fiilinden *e-me-y* ulağını (*Gr. alt., s. 55 ve 271*).

-[*ā*](*y*) veya -[*t*](*y*) lâhikası bu kullanışında kendisinden evvel *-me-* veya *-le-* lâhikası bulunduğu zaman bir *-in* uzantısı ile *-[ā]y-in* veya *-[t]y-in* = *-[ā]y-in* suretini alır [2].

Ml. : *تاوش اون قیلمایین tavus ün kıl-ma-y-ın* [gürültü, ses (çıkarmadan) yapmadan A.U.E] veya *اونون چیلمازمايین ün-ün çık-ar-ma-y-ın* [sesini çıkarmayarak A.U.E] (*Hakim Ata, I. 431, ve 441*) «sans faire de bruit»;

*اوروشمايی مناسیب کورمايین ... قایتدی ur-uş-mağ-nı münāsib kōr-mā-y-ın ... kay-ıt-dı* A.U.E EBDLGĀZĪ, s. 58) «ne jugeant pas à propos de combattre, il revint sur ses pas»;

*kācū kün-düz tın-ma-y-ın* [gece gündüz dinlenmeden A.U.E] (*Tezkere-i Evli-yā, s. 30, I. 10 ve 49, I. 2*) «muit et jour, sans trêve ni repos; sans relâche».

Yine mk. *tā-yin* ulağını da (§ 1340, ibtar).

*-mā-y* li veya *mā-yin* li ulaklar 1349 uncu bendde mütalaa edilecek olanlarla yaklaştırılmalı.

*-le-yin* lâhikasına gelince bu, *-cileyin* gibi bir mukayese edatı olmuştur. bk. § 890, 3°, 4°.

(En eski şekli *\*lān* (*līn*) suretinde, bk. daha ileride § 1343 olmak üzere) başka *lā(li)* olan bir uzantılı şeklin izleri de vardır. Ve bu suretle altayca'da *-[ā](y)lā* veya *[t](y)lā* li bir ulak bulunuyor ki, bunun ardınca (vokal ahenği kanununa uymayan) sabit vokalli *gele* edatı getirilebilir. Bu şekil, birbirine uygun veya birbirine zıt hadesleri ifade eder; ve netice olarak osmanlıca'nın *iken* veya *-ken* le yapılmış mürekkep ulağıyla

[1] Bu kelimenin aslı (çay) değil de farsça (kuyu) demek olan *çāh* ise, müellif yanlış olarak ırmak «fleuve» diye tercüme etmiştir. A.U.E.

[2] Müellif *-āyin* *-iyin* lâhikasını *-āy*, *-iy* aslından ve *-in* ile uzantılı sayıyor. Halbuki kendisinin tarihi üzere bundan evvel bir *-me-* veya bir *-le-* bulunmak lâzımdır. Ancak verilen misallerde yalnız kendisinden evvel *-me-* olanlar görülüyor; ve ne bu *-āyin* için, ne de *-iyin* için hiç bir misâl verilmemiş bulunuyor. Belki bu lâhika *-āy* (ve hele *-iy*) aslından değildir; ve belki bu, mastar ekine aletlik lâhika olan *-in* katılmakla hasil olan bir şekildir ki, menfi manasını vermesi, (meselâ *varma-dan* kelimesinde olduğu gibi) aslında bir mastar ekinden başka ve ondan daha evvel aynı söylenişli olduğu için atılmış bir menfi *mā* sı olduğundandır. *barmağ-ın* (= *barma-mağ-ın*) varmayarak, gitmeyerek; *gör-meg-ın* (= *görme-meg-ın*: görmeyerek, görmeden)..

Bunlarda iki vokal arasına gelen *ğ* ler *y* olmuş görünüyor. Yeni osmanlıca'da bu şekil müsbet olarak da kullanılmıştır. *al-mağ-ın* (alarak, almakla), *gel-meg-ın* (gelerek, gelmekle A.U.E).

aynı rolü oynar (bk § 1351). mk. *Gr. alt.* s. 64 ve 176 dan 179. Bu ulak: (ben, sen, o) fi-lân işi yapar yapmaz «dès que je, tu, il... a accompli telle action» manasını da verir (KATANOF, s. 608).

Bu siyga Osmanlıca'nın -(y) eli ulağına yaklaşıdırılmalı (mk. uranhaca *älä* ki bu... dan beri «depuis que» manasında olup, öteki lehçelerde bugazlısını muhafaza ederek *källi* şeklinde (mk. daha ötede § 1343, 3<sup>e</sup>) bulunmakta ve 1409 uncu bendde bahsi geçmektedir [1].

2<sup>e</sup> tekrarlı ulak (mk. § 1334).

Ml.: لَت تَابَا تَابَا آز آز ايجار *lezzet tap-a tap-a az az iç-är* A.U.E (NEVÄI *M. L.*, s. 8) «il boit à petites gorgées en se délectant» (*lezzet tapa tapa=lezzet ala ala*); کاتب لار ميکان بيروت احقار بو کتاب نيکله يوزيندين اول کتابغه بيحي . . . . . يو نيچه سوزي اؤ کتاب-غا بيتي-ي بيتي-ي . . . . . bir niçe söz-nt gaşat kıł-a kıł-a . . . . . (katipler denilen mürüvetsiz ahmaklar bu kitabın yuzünden (= sahifelerine bakarak) o kitaba yaza yaza (kopye ederek) . . . bir çok sözü yanlış yapa yapa) A.U.E (EÖÜ-L-GÄZL, Desmaisons tercümesi, s. 36) «les copistes, tous gens manquant d'instruction et de bonne loi, ont fait tant de fautes (*gaşat kıł-a kıł-a*), en se copiant (*biti-y biti-y*) les uns les autres, qu'ils...» [2].

اول جماعتك بارا بارا نكوز هم تيديلار *oļ cemā'at-ka bar-a bar-ā Nukuz hem ti-di-lär* A.U.E (*Aynı eser* s. 38, Desmaisons tercümesi s. 68) «avec le temps (*bar-a bar-a*, mk. § 1334, *ihzar, gid-e gid-e*) on finit par leur donner le nom de Noukouz»;

قىڭ-ا قىڭ-ا (osm. *yık-ıl-a*) *kel-di* «il arriva en trébuchant» (MELLORANSKI, *Gr. Kirg.*, II, s. 38).

3<sup>e</sup> zarf (mk. § 1338).

Ml.: *añdara* tersine «à l'envers» *añdar-* (osm. *aķtar-maķ*, azerce *axtar-maķ* tersine çevirmek «renverser») ten;

*ķatta-y* son derecede «extrémement» *ķatta-* tekrarlamak, pekleştirmek «répéter, renforcer» den, (mk. osm. *ķat-la-maķ*); *ķıl-a* veya *ķıl-ı* ki, *ķıl-* «faire» fiilinden, veya *ķıl-dır* (*ķıldır-a*, bakımından «en vue de»).

Bütün bu misaller (KATANOF, s. 742 ye atfen) uranba lehçesinden alınmıştır. Bunların daha başkaları § 1338 den § 1339 daki haşiyelerde görülmüştür. Şuna dikkat edilmeli ki, bu zarflardan çoğu (etrafı koyuş) «circonduction» ve (geçiş) «passage» fikirlerini vermektedir. Bk. CASTREN, § 102 ye de.

GUIGANOF (s. 368 den 375) lügatinde bir sıra tabirler bulunmaktadır ki, bunlar içinde *قىسه* (*kis-e* keserek A.U.E) «coupant», *اوزه* (*üz-e* kırarak A.U.E) «brisant», *اوت* (*öt-e* öteye giderek, geçerek A.U.E) ve *اشاره* (*aş-a* aşarak) «passant» zarfları hemen hemen lâtince veya fransızca'nın «per» ve «trans» ön lâhikaları «préfixes» mahiyetindedir. (Mk. GUIG, *Gramm.*, s. 175)..

[2] Bu tercüme kelime kelime şöyle olur: «Les imbéciles sans pitié (insensés) appelés (tous) copistes, on écrivait de la surface de ce livre - ci à (celle de) ce livre-là . . . . en faisant des fautes, sur plusieurs mots . . . . .» A.U.E.

[1] Yine mk. şu ifadeleri: *de-ye-lim* «admettons que...» *dê ki* «autant dire»: *on bir ay, dê ki bir sene* «onze moi, autant dire une année»; *de-r-se-n.* *de-r-se-niz* (ilkinden göz önüne getirilen bir meseleden bahs açarken) «quand à ce qui est de...» J.D.

Bu haşiyeye metinde yerli yerinde verilmiş ve hatta haşiyeye olduğu işaret edilmiş değildir. A.U.E.

## 4° Karmaşık bir fiilin ilk teşkilci unsuru.

MI. : دفع ابلای آدی *def ey-le-y al-di* «dof eyleyo bildi A.U.E (NEVĀI, *Tar. Mül. Ac.* s. 75) «il put le repousser»;

اولتوره آلامدی *öl-tür-e al-ma-di*, (*Aynı eser.* s. 102) *öl-dür-e-me-di* (öldüre bilmedi) «il no put (le) taer»;

اویوی آلاس ایدی *uyu-y al-ma-s ür-di* uyu-ya bil-me-z-i-di (uyuyamazdı) [1] A.U.E (*Aynı eser.* s. 81) «il ne pouvait dormir»;

نامازی اوڈوی بیرونلر *namaz-nı oğu-y bir-sün-lär* namaz-ı (duayı) okuyu ver-sin-ler A.U.E (GRENARD, s. 339) «qu'ils récitent rapidement la prière»; mk. § 823;

اوزینه کلاي قالب *öz-i-ga kel-mā-y kaḷ-ab* kendine gelmeyerek kalıp A.U.E (EBD-L-GĀZİ, s. 69); mk. § 828;

بهارا-نینڭ اکسر عمارتلاری کم تاشدن ایدی یاغای قاندى *Bahāra-ning ekser 'imāret-lär-i kim taş-dın ir-di yan-ma-y kaḷ-di* (Buhara'nın ekser imaretleri ki taştan idi, yanmayarak kaldı) A.U.E (*Aynı eser.* s. 60) «La plupart des édifices de Boukhara qui étaient en pierre résistant au feu»;

بارلاس نینگ معینى سپهسالار تیاك بولور توکى صی چریك باشلاب یوردی تورغای کشى تورور *Barlas ning ma'ni-si sipehsälär ti-mäk bol-ur türki-si çerik başla-p gürü-y tur-gay kiş-i tur-ur* (Barlas'ın manası sipehsälär (ordu kumandanı) demek olur türkçesi askere baş olarak yürüyüp duran kişidir) A.U.E (*Aynı eser* s. 39 ki, Desmaisons tab'ına göre tashihlisi s. 65) «Barlas signifie sipehsälär, c'est [en turc] celui qui commande une armée et marche devant elle» mk. § 826;

بوزماندا اولوغ تاغ وکیچیک تاغ دی تورورلار *bu zaman-da ulug tağ ve kiçik tağ di-y tur-ur-lar* (bu zamanda büyük dağ ve küçük dağ deyip dururlar) A.U.E (*Aynı eser* s. 9) «maintenant on les appelle grande et petite montagne».

-[ā](y) veya -[i](y) turmaq suretindeki karmaşık fiil, çağatayca'da *bil-ä dur-män, bil-ä dur-sän, bil-ä dur* veya *bil-ä-di* vs. gibi bir tasrif siygası vermiştir; bunun menfisi *bil-mä-y tur-män* vs. (sürekli istimeri hâl) manasıyla.

Uranha lehçesinde de böyledir:

*pil a tur-bän, pil-ä-tur-sän, vs.*

Altayca'da bu siyga:

*pil-ä-di-m, pil-ä-zin, pil-ä-t, vs.* suretinde kısaltılmış olup, hâl-istikbal olarak kullanılmaktadır.

1343. -(y)e veya -(y)i lâhikasının menşei. — Osmanlıca -(y)e veya -(y)i lâhikasının ulak mahiyetinden fazla olarak başka kullanışları da vardır.

Temenni ve terecci (iltizami) siygasının teme alameti hizmetini görür, emir siygası birinci şahsına ve: -(y)esi, -(y)ecek (bk daha ileride -kay lı lâhikalar cetveli, ve ulak lâhikalar cetveli) [2] suretinde bazı fiilden yapılmış isimcil siygalara teşkil edilmesine yardım eder.

[1] İlk üç misalde iktidarı «possible» fiilleri vardır (mk. § 821 ve aşağısı). J. D.

[2] Bütün bu şekillerin birbirine yaklaştırılması ilk defa yapılmış bir şey değildir. Türk gramercisi Abdürrahman Efendi (Kütahyalı Abdürrahman Fevzi Efendi A.U.E) ister sadece lâhikalarındaki benzeyiş, ister bir nevi sevki tabii dolâletiyle («Mikyās-ül-lisan Kıstās-ül-beyan» adlı gramerinde A.U.E) buna benzer bir mütalea serd etmiş bulunuyor. Bu yaklaşımda bize daha tetkiklerimizin başlangıcında iken pek gelişmiş güzel ve rast gele şeyler olarak görülmüştü; halbuki ondan beri fikrimizi değiştirmiş bulunuyoruz. J. D.

Bu lâhika ve öteki türk dillerinde bunun muadili olan morfem (sılam), yani  $[-\tilde{a}]y$  veya  $[-i]y$ , fikrimizce bağında bir buğazlı konson bulunan ve o da çift vokallenişli:  $-kay$  den ibaret olan)  $-k\ddot{a}y$  veya  $-kiy$  suretinde daha eski bir lâhikadan çıkmış bulunuyor [1].

$-k\ddot{a}y$  veya  $-kiy$  lâhikası menşesinde şüphesiz bir nevi *temenni ve terecci (iltizamî) «optatif»* (yunanca muzarili temenni ve terecci filine karşılık olan fiillerin zamanı) veya bir *şahıssız talebiye «précatif impersonnel»* siygası olup, bunun içinde emir, vücutlilik, iktidarilik, niyet ve istikbal kavramları toptan vardı ki, bunlar daha sonra oradan ayrılmış olacak.

Bunun  $*l\ddot{a}n$  veya  $*li\ddot{n}$  = [2]  $la\ddot{n}$  le uzantılı bir şekli vardı (§ 156).

$-*k\ddot{a}y$  veya  $-kiy$  lâhikası daha başka bir çoklarını da doğurmuş olup, bizce o bu vasfiyle, ehemmiyeti türkologların gözünden kaçmış bir morfem olarak görünmektedir.

Bu muhtelif lâhikaları şöyle öbekleyebileceğimizi sanıyoruz.

1°  $\frac{-k\ddot{a}y}{-kay}$  vs., lâhikası (mk. § 174).

[1] Bu buğazlı konsonu, biz menşesindeki tam mahiyeti hakkında ilkinden bir hüküm vermeden, itibari olarak bir  $k$  suretinde (ki, bu belki aslında bir çınlak idi) gösteriyoruz. Bunun ne gibi muhtelif tarzlarda söylenmiş olabileceği hakkında bakınız § 67, 173, ve 174. Bundaki vokalin menşesinde doğru dürüst ne olabileceği hakkında da peşinden bir hüküm veremiyoruz. Dar vokallenişte menşedeki söyleniş yuvarlak ( $u$  veya  $\ddot{u}$ ) olabilir gibi görünüyor; nasıl ki ortada hakiki telâftuza muadil olmayan alelâde bir imlâ alışkanlığı yoksa, en eski yazılışlarda bunun böyle olduğuna (bakınız daha ileride  $-g\ddot{u}$  lâhikasına) şahittir (yine  $g\ddot{ı}$  -ve  $k\ddot{ı}$ - yazılışlarına da eski metinlerde şahit olunmaktadır). J. D.

[2]  $*l\ddot{a}n$  veya  $*li\ddot{n}$  lâhikası bizce  $-lik$  ( $-litg$ ) ve  $-li$  nin (§ 521 ve aşağısı) ve yine bunun gibi yakutça  $-l\ddot{a}x$ , ( $-lax$ )ın menşei gibi görünüyor.

$-lek$ ,  $-la\ddot{k}$  lâhikasını da osmanlıca'da kondisine müstakil bir varlık tanımak lüzumu nisbetinde (bk. § 862) aynı menşee bağlamak yerinde olur  $*-l\ddot{a}n$  veya  $-li\ddot{n}$  lâhikası diğer taraftan ile ilgici ile (osmanlıca'daki çeşitleri;  $ile-n$ ,  $in-en$ ,  $-le-n$ ,  $-ne-n$ ,  $-le$  dir) hisim olmak gerektir ki bu, yakutça'da dar vokallenişli  $lin$  suretiyle görünmektedir (BOHTLINGK, § 398): mk. § 875. ve aşağısı).

Fonetik gelişme bakımından  $*-l\ddot{a}n$  lâhikası,  $-d\ddot{a}n$  (§ 930) ve  $çak$  ( $ça\ddot{n}$ ) lâhikalarına kıyas edilmelidir. Mk. § 918 haşiyeye 1. Yine şöyle kendinden eyi nesil vermiş eski bir  $-k\ddot{a}n$  lâhikasının var olduğunu da itibara almak mümkün görünmektedir. Mk.  $-ken$  (§ 865),  $-kin$ ,  $-(y)en$  (§ 733),  $-\ddot{a}n$ ,  $-n$  (VAMBÉRY, *Çagataische Sprachst.*, s. 28);  $-kek$  (§ 871, osmanlıca'da seyrek, fakat öteki lehçelerde daha bol görünmektedir);  $-ek$  (§ 859),  $-ik$  (§ 860) lâhikalarını.

Eğer bu faraziye ümit ettiğimiz üzere bundan sonraki araştırmalarla desteklenmiş olursa iş, (sonları) buğazlı-gevizli  $-n$  olan bir lâhikalar nazariyesine varacak ki bu, türkçe türem «dérivation» bahsine çok aydınlık getirmiş olacaktır.

Radloff, (türemli isimlerdeki)  $-g\ddot{a}$  ve  $-g\ddot{a}y$  lâhikasını, ve  $-g\ddot{a}n$  lâhikasını hep birbirinin akrabası sayıyor (*Alt. Insch. Neue Fol.* s. 56).

M. Houtsma (*Ein türkisch-arabisches Glossar*, s. 40 ve 41)  $k$  ( $-ga$  A.U.E) ve  $g$  ( $-gan$  A.U.E) lâhikaları arasında bir yaklaştırma yapıyor (yine mk. § 1352, haşiyeye) ki, bu faraziyeyi teyit etmeğe yarar. Fonetik bakımından bu yaklaştırma kanaat vericidir. Mk.  $-t\ddot{a}n > t\ddot{a}g > t\ddot{a}y$  ( $ta\ddot{y}$ ) (§ 930); fakat şunu teslim etmeli ki, lâhikaların manası bakımından o yaklaştırmayı haklı çıkarmak daha müşküldür:  $-k\ddot{a}y$  istikbal,  $-k\ddot{a}n$  ( $k\ddot{a}n$ ) ise maziye veya (hale) aittir. Mk. § 1361, 3°, haşiyeye. J. D.

Hemen bütün türk dillerinde kullanılmaktadır. Meselâ: altayca'da (bk. *Gram. Alt.* s. 227 ve aşağısı), temenni ve terecci (iltizami) «optatif», inşâ'î «subjonctif», imkân «potentiel» (muhtemel hâdes), ve istikbal «futur» ifade eder [1]. Osmanlıca -meli vücbi sıygası (§ 642) bahsine kaydettiğimize benzer bir şahıssız kullanış izleri halâ kalmış bulunuyor. (mk. KAZEM BEK. *Gram* § 354), fakat toptan heyeti içinde bütün türk dilleri -kây i bir şahıslı sıyga temesi yapmışlardır:

*bil-gây-mân, bil-gây-sân, bil-gây, vs., ...* mk. altayca:

*bil-gây-im, bil-gây-zîñ, bil-gây, vs.*

Bu lâhikanın uygur, çagatay, sart, karagas lehçelerinde ve Çin türkistanı söylek «parler» lerinde (KATANOF, s. 615) -kâ; -ka vs. şekilleri de vardır.

VAMBÉRY (*Uigurische Sprach-Mon.* s. 38) şu şekilleri vermektedir: (götmek «aller, partir» manasında -bar dan):

*bar-ka [bar-ga]mân, vs.;* ve üçüncü şahısta *bar-ka* veya *bar-ku*.

Bu lâhikanın, osmanlıca temenni ve terecci (iltizami) -(y)e lâhikasını vermek için şekilden şekile ne suretle geçmiş olduğu hakkında, bakınız daha ileride § 1343, 10<sup>a</sup>, c. b.

Bu şeklin bir şüphelik «dubitatif» manasında kullanıldığı altayca'da daha katileştirici bir hale koymak için, ona bir de pekiştirici bir edat olan *lä, (lô, vs.)* [2] yi de katarlar:

*bil-gây lä* bilecektir «il anura» (*Gram. altaï*, s. 229) da olduğu gibi ki, bu da bizi, daha yukarıda kayd edilen\* *kây-lün* şekline götürür.

-kây, -kâ lâhikası az miktarda bir takım türeme isimler doğurmuştur (ki türk dillerinin daha derinleşik bir tetkikiyle şüphesiz bunların sayı listesi daha da çoğaltılabilir); meselâ: *bil-gâ* alim «savant» (Orkhon kitabeleri; *Div. Lug. Türk.*); çagatayca كوردگ (kôr-gây A.U.E) güzellik «beauté» (mk. kırgızca: *kôr-gö*; mk. § 868, İhtar 1. Radloff, Orkhon kitabelerinde (*Alt. Inschr. Neue Folge*, s. 56) *uq-ka*; *sana-ga* [3] kelimelerini kaydediyor [4].

[1] İstikbal kavramı, XI inci asırdan beri vardı. Mk. *Kitadgu Bilig*, müteaddit yerlerinde, Mk. *Divân-ı Lügât-i-türk II*, s. 55.

ال یا قرغای (Arapca; بوتر القوس); *ol, ya kur-gay* = o yay kuracak A.U.E «il tendra l'arc»;

ال سوت - اغغای *ol sût sag-ğay* = o sût sagacak A.U.E «il traïra le lait»;

ال ائكا رتغای *ol ev-gâ bar-gay* = o eve varacak A.U.E «il ira à la maison»;

ال برماق تیرگای *ol yarmuq tirğay* = o para derecek, toplayacak A.U.E «il ramassera l'argent» J. D.

Bu dört misalde arap harfli kelimeler metinde harekelidir A.U.E.

[2] Bu edat isimlere de katılır. Radloff bunu -le (*ile, ile-n*) ilgisine yaklaşıyor ki bu, diğer taraftan ortaya koyduğumuz faraziyeye uygundur. (Bk. § 1343 başıya 1. Mk. RADLOFF, *Alt. Inschrif*, Neue Folge, s. 84) *Div. L. T.* (III, 160) a göre; (oğuz lehçesinde) şuhudi «déterminé» mazi ile kullanılırdı. J.D.

Bir de bu, lehçemizdeki «babusus, bilhassa manasındaki *ille* (arapçanın *illâ* sı değil) çeşidi olan *h)ele* olmasa dahi, onun ile bir benzerlik gösteriyor A.U.E.

[3] Biz bu kelimeleri Thomsen (Orhon kitabeleri) de bulamadık. A.U.E.

[4] Kırım hanlığının meşru' varislerine *kağ-gay* veya *kağ-ga* unvanı verilirdi. Türk tarihçilerinin ardından Hammer de buna, *kağ-mağ* mastarına iltizami (gaibi olan A.U.E) *kağ-a* «qu'il reste» karşılığı göziyle bakıyordu (*Geschichte der Chane der Krim*, s. 37).

Cevdet paşa Mengli Girny akına gidirken (yerime oğlum Mehmet Girny bakın) dediği zaman tatarca *katsın* yerindeki *kağay* dan geldiğini söylüyor. (Tedrisat Mecmuası, yıl 7, no 39, s. 464) A.U.E.

M. Simirnof daha ziyade كاق-یل-ماق *kağ-ıl-mağ* «être fiché, fixé» mastarına dayanan ve buna

2'  $\frac{k\ddot{u}}{k\ddot{u}}$  vs., veya daha iyisi -gü.

Bu lâhika eskiden bir şahıssız vücbi «nécessitatif» veya bir ortaclarlık «supin» manasıyla kullanılırdı.

Ml. : *uguş-ug, bilig-ig öz-üm sözlü-gü* (*Kitadgu bilig*, 32, I. 6) hikmeti ilmi özüm söyle-ye A.U.E «il faut que je parle de l'esprit et de la science»; [1].

*sözlü-miş söz üşit-gü* (veya: *üşit-kü*) *nägü?* (*Aynı eser* 34, I. 26) söylenen sözü işit ne(dir)? A.U.E «il faut entendre la parole qu'il a dite» [2].

*här kım-gä bir kazä käl-zä sabur kıl-gu* (*Tezkere-t-Evliyâ*, s. 257) her kime bir kaza gel-se sabır kıl-a A.U.E «quiconque est victime d'un malheur, doit patienter».

Bu siyga, -*käy* li siygadan farklı olarak şahıslı bir fiil siygası diye hiç kullanılmaz. Bunun aksine olarak osmanlıca'nın (niyetlik, istikbal ve şüphelik manalı) -(y)cek ve -(y)esi

[1] *söz-lâmiş* kelimesini müellif *söglemiş* manasıyla tercüme etmiştir. D.L.T. te verilen gramer izahlarına göre böyleleri *söylenmiş* diye de manalanır. Fergana nüshasında (s. 33, sa. 4) bu, şöyle bir mısra içinde geçer:

*ukuš-ug bilig-lig öz-üm sözlü-gü* yani: hikmeti, ilimli (olan) zatım söyleyo A.U.E.

[2] Türkçesine göre bunun Fransızca tercümesi şöyle olmak gerek: «écoute (et comprends) ce que c'est la parole prononcée». Fergana nüshasında (s. 34, s. 7) bu, şöyle bir mısra içinde geçer.

*bükü sözlü-miş söz işit-gü edgü* yani: hakîm(in) söylediği söz(ü) işit iyi(ce). A.U.E.

muavazi olan bir şekli: *kağ-ıl-gay* A.U.E. kelimesini kaydediyor; ve bunun Arapça خليفة *halife* kelimesinin (bir bozuntusu olan A.U.E) *kalfa* dan bozma bir kelime olduğunu kayd ve telkin ediyor (*Krymskoje Khanstvo*, Rusça, Petr. 1887, s. 350 ve aşağısı). M. Smirnof'un *kağlay* kelimesi hakkındaki mütaleası dahi yine kendisi aleyhine dönmekte, ve bu mesele yine karanlık içinde kalmaktadır. Uranhaca'ya *kalga* yani kapı «porte» diye geçen Moğolca *калгай* (*kalgay* A.U.E) kelimesi de buna hiç bir aydınlık getirmiyor. Yine bakınız VULLERS, *کالفه* (*kalga* A.U.E) kelimesine.

(Bu kelime «terk etmek» manasına *kalgaş-mak* (Rad. II, Uyğurca) mastariyle ilgili olabilir: kendisine bir şey (miras olarak) terk edilmiş olan «kimse». Bakınız «bakiye» manasına *kalgır* (Rad. II. «kırgız»); ve yine Çağatayca'da «beğenmek, mizacına muvafık bulmak, ihtihab ve ihtiyar etmek» manasına *kalga-mak* (= kal-ga-mak) dan «intihap edilmiş seçilmiş, seçkin» manasında olabilir. A.U.E.

Rusça *серга* kelimesinin istikakını gösterdiği için dikkati çeken *as-ır-ga* A.U.E) yani küpe «boucle d'orille, pendant» (*Kit. Terc. Tar.* s. 68) kelimesi, Melioranski'nin telkinine göre astırmak «faire pendre» demek olan *as-ır* mastarından türeme *asır-ga* imiş. Sonra, *Div. Lug. Türk.* de yine -gä li olarak *ög-gä* veya *ü-gä* akıllı «intelligent» kelimesi, *ö-* veya *ü-* yani anlamak «comprendre» fiilinden türeme diye veriliyor. Radloff *ögä* kelimesini şeref, itibar «honneur, considération» manasıyla veriyor.

(D.L.T. de bu kelime *ö-gä*, *ü-gä* diye ayrılmış değildir; ve bunlar *ö-* veya *ü-* köklerinden değil, *öğren-mek* deki *ög-* ve anlamak manasına olan [Div. I. 148] -*uğ* daki *uğ-* olacak A.U.E).

M. Houtsma (*Ein türk-arab. Glossar*, s. 20, 22 ve 23) -*gä* ile -*gü* lâhikaları ve -*gän* ile -*gün* lâhikaları arasında hiç olmazsa bir takım hallerde bir yakınlık olduğunu telkin etmektedir. J.D.

siygalarıyla manadaş olarak fiilin bir isimcil siygası suretinde büyük bir gelişmeye ermiştir. § 868, ihtar 3 de bunların misalleri görülmektedir. Burada bunlara *Divân-ı Lu-gât-ü-Türk* s. 57 den alınmış olan şu cümleleri ilâve ediyoruz:

*bu ya kur-gu ug-ar ür-mâ-s* A.U.E. bu yay kurma zaman(ı) değil «ce n'est pas le moment de tendre l'arc»;

*bu tur-gu yir ür-mâ-s* bu durma yer(i) değil A.U.E. «ce n'est pas un endroit à s'y tenir»; mk. § 755;

*ol biz-gâ kel-gü bo[-dı o(nun) bize gelme (si zamanı) oldu* A.U.E. arapçası: *انه صار وقت مجيئه الينا* «il s'apprête à venir chez nous»; mk. § 816 ve 818 ihtar 2;

*sen-ing bar-gu-nğ kaçan senin varman ne zaman?* «à quand ton départ?»;

*men-ing bar-gu-m yak-tı* benim varmam yaklaştı A.U.E. «le moment de mon départ approche (approche A.U.E.) (*yak-tı*, mk. osm. *yak-ın*); mk. § 716 [1].

Aynı lâhika (çoğu aletlik isim olmak üzere) türeme isimler teşkil etmeğe yarar [2], bk. § 868, yine mk. KATANOF, s. 571.

Sonra bu, (*si, ci, ve -teg, ye* § 868, ihtar 3) gibi başka lâhikalarla da birleşebilir. *-kili (-gü-lâ)* şekline gelince o, şu aşağıki lâhikaya bağlanabilir:

[1] Bu son beş misâldeki *kur-gu, tur-gu, kel-gü, bur-gu* kelimelerinin sonundaki *-gular* kâşgarlı'nın anlattığı üzere 1. mastar 2. muhataba emir (bu manalar içinde şura-daki misâllere göre müellifin verdiği gaibe emir «iltizami» manası söylenmiyor A.U.E). 3. alet manalarındadır. Kâşgarlı «alet» manasından mada zaman, mekân manasını da veriyor ise de, biz bunu haklı saymayız. Mastar manasında olanlar esasında tıpkı türkçe-mizdeki tahfifi mastarlar: *dol-ma (kalem), tepeden in-me felâket*, misâllerinde olduğu gibi sıfat rolünü de yaptıklarından *kur-gu ugur* = kurma zaman (kuracak zaman): *turgu yir* durma yer (=duracak yer.) yerindedir. Alet manasındaki misâller, *Divân*'da aşağı yukarı lehçemizdeki kadar geniş gibi görünüyor; fakat zaman, mekân manası bu kelimelerin mevsufları olan (*yir, ugur*) gibi kelimelerden çıkıyor ki, tek kelime içinde bu mana olmadığına göre bunlara zaman, mekân siygası denilmemeli. Üçüncü misâldeki *kıl-gu (kılgu ugur)*, yerinde olup mevsufu olan *ugur* kelimesi nazif ve taktir edilmiş bulunuyor. Son iki misâldeki *bar-gu-nğ, bargu-m* ise, doğrudan doğruya mastar rolünde olup. *varış-ın, var-ma-m* demektir; bk. § 868, ihtar 3, 2° ki buradaki misâller de bunları teyit eder:

*yat-gu yir* = yatma yer (yatacak yer);

*bak-gu imkân* = bakma imkân (bakacak imkân);

*atlan-gu esbab* = atlanma(ya) hazırlık, atlanma, ata binme için hazırlıklar;

*yokal-gular* = yok olacak (olan) lar.

Yukarıdaki misâllerde baştan dört tanesinin arab harfli olanları aslında harekelidir. A.U.E.

[2] *Div. Lug. Türk.* bu siygaya zaman, mekân, alet ismi adını veriyor. Bu tabir çok dardır. Ve bunun kabul edilmesi, ihtimal ki bir alet «outil» veya kullanca «ustensil» bildiren müştakların veya «bir şey yapma zamanı.» yahut «bir şey yapma yeri.» gibi içinde hep bu şeklin kullanıldığı cümlelerin sık sık görülmesi yüzündendir. Nasıl ki osmanlıcanın (meçhulümsü bir mana ile niyetli bir mananın katışmasından ibaret olan, bk. § 756) *-yecek* lâhikası da bunun tam manadaşdır. Bununla beraber belki arapça yazdığı için bk. § 868, ihtar 3, 2° deki mütaleaya ki o, bu türk müellifi (Kâşgarlı olacak ki, o buna arap diyor)nin mütaleasını kısmen haklı çıkarabilir. J. D.

3° -*kāli* veya -*kili* lâhikası ki, aslı olan \*-*kāy* + *lān* (*līn*) veya \*-*kiy* + *lān* (*līn*) uzantısı yerinde bulunuyor. Mk. § 1343, -*kāy* ve *lān*'e dair 1, 2 haşiyeleriyle beraber metinleri [1]. Birde -*kāni* (RAQUETTE, lesson XLI, c, g. ve hatta -*kānā* şeklini.

Bu lâhika şu rollerde kullanılır :

a. Şahıssuz emir (veya iki kemiyetli [toplucalı : «cohortatif»] birinci şahıs emri) rolünde:

Ml. : ایدی مقصوددین قالاغای *imdi maqsud-din qal-ma-gaı* imdi gayeden (uzak) kalmayalı (m = sen + ben) A.U.E (EBÜLGAZI, s. 3) «mais ne pardons pas de vue (qalmagaı) asıl manasıyla: ne restons pas en deçà le but»; mk. *Aynı eser s. 23* سوزومیزدین قالاغای *söz-ümüz-din qal-ma-gaı* sözümüzden geri kalmayalım A.U.E.

Aynı lâhika uranba lehçesinde (tekitli iltizamı «temenni ve terecci» siygası manasıyla KATANOF, s. 648) emrin cem'i muhabatı lâhikası olan -*algāli* morfeminde bulunmaktadır ki, daha ileride bahsi geçecek olan ve ona hısım bulunan -*āli* (*ili*) lâhikasının manasıdır. Fikrimizce -*algāli* de bir ikizleme meselesi var: -*algāli* = -(g)*āli* + *gāli* (yani baştaki ilk g nin düşümüyle A.U.E).

b. *feri fiil* «supin» rolünde (... mek maksadiyle, ... mak üzere [için] «dans le but de... pour...» manalarıyla... *Orkhon* kitabeleri dili de dahil olmak üzere, bu şekli kullanan lehçelerin listesi -Katanof, (s. 606 ve aşağısı) da bulunur: normal vokallenişlisi -*kāli*'dir; fakat Çin Türkistanı lehçelerinde -*kili* (-*kūli*) vokallenişlisi de bulunmaktadır.

Ml. : لعل ایرور ایکی لیبیک سوز رشته سین اوتکارکالی *la'l ir-ür iki leb-iñg söz rişte-sin öt-kār-gāli* [2] (sonin) iki dudakın söz(lerinin) ipliğini geçirmek için (bir) yakut taşıdır A.U.E (PAVET DE COURTEILLE *Dict.*, s. 43) «tes deux lèvres sont un rubis taillé pour y faire passer le fil de tes paroles»;

[1] Bu siygayı, mecburiyet veya sadece imkân ve kabiliyet ifade eden başkalarıyla, ve bilhassa osmanlıca'da bir teme alâmeti olarak kullanılan (§ 640 ve aşağısı), ve fakat isimcil bir kullanışın izlerini muhafaza etmiş bulunan (§ 818) -*meli* lâhikasıyla karşılaştırmalı. Azerce'de bunun isimcil kullanışı daha barizdir: *sen-e de-me-li degül* sana söylenilir (bir şey) değil A.U.E «ce n'est yas (une chose) à te raconter» (FETH. AŞ. s. 173); *māt gal-ma-lı* iş-dür (asıl manasıyla: c'est une affaire à rester éhec et mat = isim olarak kullanılan meçhulümsü ortaç) «c'est une affaire à vous couper bras et jambes» (*Aynı eser*, s. 55). Kasem-Bek'e göre (§ 332) -*meli* şekli insirallıdır

Ml. : تقدیردن اوله لونی تبدیل ایتمک ممکن دکلدور *taqdir-den ol-ma-lı-nı (ol-acak şey-i), tebdil et-mek mümkün degildir* A.U.E «il est impossible de changer ce que a été décidé par le sort».

-*meli* lâhikası *me-li* suretinde çözümlenebilir. Meselâ -*kāli* deki ortaçlanık (feri fiil) «supin» manasına yaklaşan çağatayca'nın bir niyetlik siygası mahiyetindeki mastar -*mak* ile bunu karşılaştırmalı:

چنگیز خان اوزی توران یورتیغه قاچاق بولدی *çingiz han, öz-i (kend-i-si) Turan yurt-ı-ga* (yurdun-a) *qay-it-mak* (geri dönmek üzere) *bol-dı* (ol-du) A.U.E (EBÜLGAZI, s. 82) «Tchin-guiz Khan, lui-même s'apprêta à revenir au pays de Touran» mk. § 704 *sonları* yine mk. -*li* li olan başka siygaları: *ig-li*) *Kut. Bilig*; *Div. Lug. Türk*; SHAW, s. 51); -*im-li* siygalar § 855, ihtar 1, (mk. *ayrı-qa tāk-im-li. Uigurica*, I, s. 28 ve 34).

[2] Bu mısraın vezni: — u — —, — u — —, — u — —, — u — — (yani üç (failâtın), bir (failün) dūr, A.U.E).